

ЗАПОЗИЧЕННЯ В ГАЛУЗІ БОТАНІЧНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКИХ ЗАКАРПАТСЬКИХ ГОВІРОК

О. Ф. МИГОЛИНЕЦЬ

Ужгородський державний університет

Як відомо, запозичена лексика складає приблизно 10 відсотків словникового складу української мови.

У дослідженнях запозичень у говорах особливо важливим є не тільки і не стільки визначення походження кожного окремого слова, тобто його кінцевої етимології, скільки з'ясування шляхів його проникнення до говору та мови посередника.

Для діалектолога важливим аспектом визначення етимології запозичень є дослідження ланцюга послідовності передачі з говору в говір запозиченого слова.

Тому Вашій увазі ми пропонуємо деякі висновки щодо запозиченої лексики на позначення ботаничних назв у закарпатських говірках.

Як відомо з наших спостережень, найбільше проникнень з угорської мови. Це пояснюється багатовіковим економічним, політичним і культурним співжиттям українців та угорців. Причому контакти предків українського населення Закарпаття та угорських племен були ще до IX ст.

Найбільше угорських запозичень фіксується серед назв дикоростучих рослин. Менше — серед назв дерев та кущів, культивованих рослин, грибів. Пор. *árvócky* “фіалка запашна”, “фіалка триколірна” (з уг. *árvácska* “фіалка триколірна” [5, 574]. Більш розширений ареал цієї назви на означення фіалки триколірної), *bükki* “горошок мишачий” (з уг. *bükköny* “т.с.” [5, 577]), *góvirág* “підсніжник звичайний” (з уг. *hóvirág* “т.с.” [9, 73], *díjki* “рогіз вузьколистий” (з уг. *gyékény* “т.с.” [9, 171]), *d'únd'virág*, *d'únd'virág*, *d'únd'virág*, *d'únd'virág* “конвалія звичайна” (з уг. *gyöngyvirág* “т.с.” [12, 83]), *ibolya* (*ibol'a*) “фіалка триколірна” (з уг. *ibolya* “фіалка запашна” [5, 598]), *kijki* *nefelejcs* “незабудка лісова” (з уг. *kék* “синя”, *nefelejcs* “незабудка” [11, I, 121; II, 343]), *kikérics* “пізньоцвіт осінній” (з уг. *kék kükörics*, *kikirics* “т.с.” [9, 50]), *lúger* “конюшина лучна” (з уг. *lóhere* “т.с.” [3, III, 298]), *nat* “рогіз вузьколистий” (з уг. *nál* “комиш, рогіз” [5, 611]), *чудофай* “дурман звичайний” (з уг. *csudafa* “т.с.” [9, 58]), *біжсальма* (*біжсальма*, *бішсальма*, *бішсальма* і под.) “айва довгаста” (з уг. *birsalma* “айва” [3, I, 193]), *гечепече* (*гечепече*) “шипшина собача” (з уг. *hecsepecse* “т.с.” [5, 588]), *гестіна* (*гестіна*), *діскіна* і под. “гіркокаштан звичайний” (з уг. *gesztenye* “т.с.” [5, 592]), *лід'а* “вишня звичайна” (з уг. *meggy* “т.с.”

[5, 610]), *орбона*, *ворз(р)бона* і под. “бузок звичайний” (з уг. *orgona* “т.с.” [5, 614]), *нарциш* “нарцис білий” (з уг. *nárcisz* “т.с.” [11, II, 341]), *пінкунт* *рбужа* “півонія лікарська” (з уг. *pünkösdi rózsá* “т.с.” [9, 123]).

Іподі угорське запозичення в українській мові означає зовсім не ту рослину, що в угорській мові: *парай* “лобода біла” (з уг. *paraj* “шпинат городній” [11, II, 512]), *шбужка* “квасениця звичайна” (з уг. *sóska* “шавель кислий” [5, 639]), *рбізл’ї*, *рбізэл’ї*, *грабізл’ї* і под. “смородина чорна” (з уг. *ribizli* “смородина червона” [12, 83]), *уби/ус’ї рбужа* “айстра садова” (з уг. *őszirózsa* “хризантема” [5, 597]).

Зафіксовані також угорські запозичення, які є результатом перенесення назв предметів, тварин. Пор. *каптор* “плетуха звичайна” < уг. *kantár* “вуздечка” [3, II, 366], *косош’ї* “півники болотні” < уг. *kakas* “півень” [12, 111] (мотивується наявністю голого стебла і китицеподібного суцвіття у рослини, які у свідомості людей зближуються з гребенем півня), *погарубил* “півники болотні” < уг. *rohár* “склянка” [5, 617] (перенесення демінутива на основі подібності суцвіття рослини із відповідним предметом), *ч’їота* “шовкова косиця” < уг. *csillag* “зірка” [5, 636].

Ботанічна лексика румунського походження найбільшою мірою сконцентрована у марамороських говірках Закарпатської області. Серед цієї лексики – назви на означення дикоростучих рослин та назви дерев і кущів. Пор. *булбук* “калюжниця болотна” < рум. *bulbus*, *bulbișă* “т.с.” [10, 211], *др’абулиц’* (*драгулиц’*, *драсулиц’*) “хвощ польовий” < рум. *brădulet* “т.с.” [9, 64], *бриндуш’ї* “пізноцвіт осінній” < рум. *brinduş*, *brinđușă* “т.с.” [9, 50], *джерен*, *джер’анпн*, *джеран*, *жир’ана* і под. “яловець звичайний” < рум. *jneapăn* (*jnepen*, *ienpăr*) “т.с.” [1, 113], *гогоцы* “бруслиця” < рум. *soacăz*, *soacăză* “т.с.” [9, 177], *йафінп* “т.с.” < рум. *afin* “т.с.” [9, 177].

Деякі румунізми, зафіксовані нами у закарпатських говірках, у румунських говорах вживаються на означення інших рослин: *кболокац* “півники болотні” < рум. *slosoțai* “підсніжник звичайний” [9, 73], *шынз* “вороняче око звичайне”, “копитняк європейський”, “жовтець їдкий” < рум. *srînz* (*srînz*) “чмерник червонуватий” [1, 113], *пбшоит* “калачики лісові” < рум. *porșoi* “канна індійська”, “кукурудза звичайна” [9, 275]

Серед російських запозичень найбільше назв на означення дикоростучих рослин та дендрономів: *одувачик* “кульбаба лікарська” < рос. *одувачик* “т.с.”, *пустыш/ршик* “собача кропива звичайна” < рос. *пустышник* “т.с.” [4, 74], *ап’утиши /-ы глазкн/-ы* “фіалка триколірна” < рос. *апотиши глазки* “т.с.” [2, 199], *йатрїшик* “зозулинець широколистий” < рос. *ятрышик* “т.с.” [6, 406], *клевр* “конюшина лучна” < рос. *клевер* “т.с.” < ниж.-н. *klewer* [8, II, 245], *сирен’* (*с’ірєн’*) “бузок звичайний” < рос. *сирень* “т.с.”, *голубіка* “буяхи” < рос. *голубика* “т.с.”, *брусн’їка* “бруслина бородавчата” < рос. *бруслика* “т.с.”, *бойрошник* “глід одноматочковий” < рос. *боярошник* “т.с.” [3, I, 241], *ліствен:иц’а*

“модрна європейська” < рос. *лиственница* “т.с.” [3, III, 244], *пїбн* “півонія лікарська” < рос. *пион* “т.с.”. Зафіксовані нами назви, які є результатами перенесення назв птахів, предметів на рослину: *мапжєтка* “приворотень звичайний” < рос. *мапжєтка* “т.с.” < *мапжєтка* “вилога рукава” (зумовлена кільцеподібною формою верхніх листків рослини), *кукушка* “проліска дволіста” < рос. *кукушка* “т.с.” < *кукушка* “пгашка”.

Значним є відсоток польських запозичень, які у закарпатські говірки потрапляють через наддністрянські та бойківські. Серед них *л’убїсток* “любисток лікарський” < пол. *lubistek* “т.с.” < с.-в.-н. *lūbestecke* “т.с.” < лат. *levisticum*, *ligusticum* < гр. *ligusticon*, яке первинно означало “літургійська рослина, що використовувалась з лікувальною метою” [8, II, 544], *дзєндзел’їа* “золототисячник малий” < пол. *dzendzelija*, *dzendzelja* “т.с.” [3, II, 57], *бросквіна* “персик звичайний” < пол. *brzoskwinia*, *brzoskianie* “т.с.”, *модрїна* “модрина європейська” < пол. *modrzeń* “т.с.” [3, III, 496], *гвоздіка* “гвоздика садова” < пол. *goździk* “т.с.” < “цвях” [3, I, 487], *шампін’їбны* (*шампін’їны*) “печериця звичайна” < пол. *szampjon* “т.с.” [14, 636]. Результатом переосмислення демінутива є назва *пац’оркі* (*пац’орки*) “калачики лісові” < пол. *pacioreki* “намисто” (зумовлена круглою формою листя рослини, що нагадує намисто).

Із сусідніх словацьких говорів запозичені назви *хбзза* (*гбзза*) “бузина чорна” < слц. *chabza*, *chabz* “т.с.”, *петеркл’їч* “первоцвіт весняний” < слц. *peterkl’uč* “т.с.” [10, 343].

Не можна не виділити окремою групою латинські запозичення. Здається, тут немає нічого незрозумілого. Мова наукових флористичних класифікацій мала б вплинути на репертуар народних назв. Але в цьому випадку вражає кількість латинських запозичень, відсоток яких, за нашими спостереженнями, значно вищий у закарпатських говірках, ніж у степових (за даними Л.Фроляк та Л.Москаленко) чи східнополіських (за даними О.Малахівської). При цьому латинські впливи виступають у формі запозичених лексем, твірних основ (*валерїана* “валерїана лікарська” < лат. *valere* “бути здоровим”), а нерідко служать базою калькування (як *cattaria* > *котячий*).

Мабуть переважна більшість латинських запозичень у закарпатських говірках пошла через вплив української літературної мови. Цим шляхом постали назви *бєладб:а* “бєладона лікарська”, *л’уцєрна* (*луцєрна*) “люцерна хмелевидна”, *мїата* (*ми’ато*, *мїато*, *ми’ато*, *ми’атво*) “м’ята польова”, *цикорїї* “цикорїї звичайний”, *гєрбєра*, *гєрбер* “гербера гібридна”, *хлорофїтум* “хлорофїтум чубкуватий”. Через польське посередництво з латинської мови запозичені номени *півон’їа* “півонія лікарська” (< пол. *reonja*, *piwonja* та ін. “т.с.” [13, 41]), *санс’ївєра* “санс’ївєра трьохроздільна” (< пол. *sansewiera*, *sansewiera* “т.с.” [14, 91]), *цє”пторїїа*, *ц’пторїїа*, *ц’пторїїа* “золототисячник малий” (< пол.

centuris “т.с.” [7, 109]), *vika* “горошок мишачий” (< пол. *wyka* < д.-в.-н. *wicka*, *wicha* < лат. *vicia* “т.с.” [3, I, 373]).

Окремо слід сказати про ботанічні назви, утворені на українському ґрунті від іншомовних основ (угорської — частіше, румунської — рідше). Цим шляхом постали лексеми *bimbó* “бутон” [5, 578]), *dogon’ányi*, *dogan’ki/ly* “нагідки лікарські” (пор. уг. *dohány* “тютюн”), *irje’i’uki*, *irje’i’betka*, *irje’in’ka* “хризантема посівна” (пор. уг. *Erzebet*, *Erzsi* “Єлизавета, Ліза”), *ibul’ki/ly* “жабурник звичайний” (пор. уг. *ibolya* “фіалка запашна” [5, 598]), *muskátli* “пеларгонія рожева”, “калачики лісові” (пор. уг. *muskátli* “пеларгонія рожева” [5, 611]), *sékvitka* “гвоздика садова” (пор. уг. *szekfű* “т.с.” [5, 623]), *fat’oliná* “жостір проносний” (пор. уг. *fátyol* “фата” [5, 630]), *ch’ing’oviky*, *ch’ing’im’óvy* “дзвоники персиколисті”, “орлики звичайні” (пор. уг. *csengő* “дзвіночки на кіпській збруї” [5, 636]); *koisc’inkú/ly*, *kos’inkú/ly* “абрикос звичайний” (пор. рум. *caisine* “т.с.” [9, 215]).

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гришак М. А.** Українсько-румунські взаємозв’язки в ботанічній номенклатурі говорів району Карпат // Культура та побут населення Українських Карпат: Матеріали Респ. наук. конф. Тези доп. та пов. — Ужгород, 1972. — С. 112—114.
2. **Гришина И. П.** Из диалектной лексики флоры Рязанской области // Вопросы грамматики и лексики современного русского языка. Учен. зап. Рязан. гос. пед. ин-та. Вып. каф. русск. яз. — Т. XXV. — Рязань, 1959. — С. 187—254.
3. **Етимологічний словник української мови** / За ред. О.С. Мельничука: В 7 т. — Т. 1-3. — К.: Наук. думка, 1982—1988.
4. **Киселевский А. И.** Латинско-русско-белорусский ботанический словарь. — Минск: Наука и техника, 1967. — 159 с.
5. **Лизанец П. Н.** Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья: Венгерско-украинские языковые связи. — Будапешт: Изд-во АН Венгрии, 1976. — 683 с.
6. **Доброчаева Д. Н., Котов М. И., Прокудин Ю. Н.** и др. Определитель высших растений Украины — К.: Наук. думка, 1987. — 548 с.
7. **Пура Я. О.** Надгорнські назви рослин // XIV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп. — К.: Наук. думка, 1977. — С. 108—110.
8. **Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка. — М.: Прогресс, 1964—1973. — Т. 1—4.
9. **Borza A.** Dicționar etnobotanic. — București, 1968. — 319 p.
10. **Buffa F.** Vznik a vývin slovenskej botanickej nomenklatury: K histórii slovenského odborného slovníka. — Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972. — 427 s.
11. **Hadrovics L., Gáldi L.** Magyar-orosz szótár. — Budapest: Akadémiai kiadó, 1972.
12. **Lizanec P. M.** Magyar-ukrán nyelvi kapcsolatok. — Uzshorod, 1970. — 250 s.
13. **Machek V.** Česká a slovenská jména rostlin. — Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1954. — 366 s.
14. **Majewski E.** Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. — Warszawa, 1889. — Т. 1. — 546 s., 1894. — Т. 1.1. — 886 s.